

מעשה אחים סימן לבנים: פרויד, אדיפוס וספר בראשית

הרבה פעמים ניסו הוגים להסביר את חידת לידתה של החברה, ובמיוחד לידתם של קונפליקטים ומלחמות. על פי רוב התנסחו המומחים במערכות פילוסופיות, שבחלקן מובנות רק למעטים. אך נראה לי שמאחורי התיאוריות מסתתרים דגמים מוחשיים, תמונות יסוד, אם תרצו סיפורים. ואכן, ניתן ללמוד הרבה על האנושות כהדגמה להתפתחותם של סיפורים. לצורך כך אתמקד כעת בסיפור המוכר לרבים, סיפורו של זיגמונד פרויד.

לפי פרויד המוקד הראשוני של הקונפליקטים ההיסטוריים מצוי בתסביך אדיפוס, כלומר ביריבות שבין האב והבן. המקרא והתורה-שבעל פה כמעט שאינם מתייחסים כלל לסיפור זה, ואני מדגיש את 'כמעט'. לעומת זאת, כאשר אנו מפנים את המבט לספר בראשית ניווכח שהקונפליקט הבסיסי אינו בין דורות, אלא בין אחים. ואני מדגיש את "האחים". על פי רוב, כשאנו קוראים טקסט, אנו מנסים להבין אותו תוך שימת דגש על הפרטים, כאילו היינו בודקים אותו במיקרוסקופ כדי לחשוף את הנעלם מאתנו מחמת קוטנו. אלא שלפעמים עלינו להפעיל אסטרטגיה הפוכה, תוך משחק עם ה"זום" של המצלמה. כדי להבין את הטקסט חייבים אנו אז, דווקא להתעלם מן הפרטים, ולחפש את המשמעות הכוללת של הספר, כמי שמביט בטלסקופ ממרחקים כדי לתפוס את ה'גשטלט' המסתתר מאתנו דווקא מפאת גודלו. את ה'גשטלט' הכללי הזה חיפש הרמב"ן, ר' משה בן נחמן, שביטא פרספקטיבה רחבת זווית באמצעות ניב לשוני מקסים: "מעשה אבות סימן לבנים". חיי משפחת האבות לדורותיהם, הם דגם היסטורי שעלינו ללמוד כדי לחקות, וארשה לעצמי להוסיף, גם כדי להימנע מליפול שוב במלכודות העבר, בבחינת "מעשה אבות אזהרה לבנים". ריב האחים היא הסטרוקטורה הבסיסית של הספר. ואכן, בואו ונתעלם מהפרטים, או אז, ניווכח שבכל דור פורץ שוב ושוב קונפליקט בין אחים: בין שם ויפת לחם, בין לוט לאברהם אח-אביו, המכריז: "אַל נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינְךָ... כִּי אֲנִישִׁים אֲחִים אֲנִינִי". הבאים בתור הם הקונפליקטים בין ישמעאל ליצחק ובין יעקב ועשו. ולבסוף, הקונפליקט הגדול בין יוסף לאחיו. על כל פנים במקום תסביך אדיפוס, חיים אנו בספר בראשית, בצלו של תסביך קין. אין לי ספק שבהדגשת 'גשטלט-על' זה, אנו יורדים לעומק פשוטו של המקרא.

לפנינו לכאורה סיפור משפחתי, אולם אמרתו של רבי יצחק שהובאה על ידי רש"י בפסוק הראשון של הספר, לימדה אותנו ש'בראשית' הוא ספר גיאופוליטי. ואכן זה נכון. מאחורי הדמויות עומדות קונפליקטים בין ישראל לעמים, בעיקר עמים הקרובים אלינו מבחינה משפחתית. הם מהווים מעין חגורה ראשונה המקיפה את ארץ ישראל, ונפגוש אותן בדורות הראשונים של החיים בארץ. מסביב נמצא עמים רחוקים יותר, שוב ושוב.

המשפחה היא הגרעין הבסיסי של החיים האנושיים, אבל היא הפכה גם לדגם של הקיום האנושי כולו. במשפחה לומדים אנו לחיות ביחד, לומדים אנו שבאחדות זו יש כוח, אבל לומדים אנו גם שאחדות זו היא מקור למתיחויות, ואף לשנאה שיכולה להסתיים ברצח. בספר 'בראשית' עדים אנו לחזון של שלום בין העמים, של פתרון הקונפליקטים שעתידים להופיע. בחזון מוצג דגם של פתרון. דמותו של אברהם מרחפת על פני ההיסטוריה, מעל צאצאיו וקרובי משפחתו. כל הארץ הובטחה לו ולצאצאיו אך הוא שואף לשלום. הפתרון הוא חלוקה והפרדה. והנה, הדבר כרוך הלוא בויתור טריטוריאלי מצד האבות, או דחיית הריבונות הישראלית לעתיד לבוא. "למרות" הבטחת ה', פותר אברהם את הקונפליקט עם לוט באמרו: "הפרד נא מעלי, אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה". וכן הלאה בקונפליקט אחר קונפליקט.

ועתה לסיום הספר. יוסף נפרד באופן טרגי מהאחים אך הפרדה זו מגיעה לידי תיקונה בסוף. התיקון מתרחש כאשר יהודה מוכן להיות עבד במקומו של בנימין. במעשה זה מגלה יהודה את האחריות, או - בלשונו של עמנואל לווינס - את שימת עצמינו במקומו של האחר. ההפרדה בין יוסף ויהודה באה לידי ביטוי הטראגי ממש בתקופה מאוחרת יותר. יהודה ויוסף התפלגו והיו לשתי ממלכות. סיפורי האחים היו בחינת "מעשי אבות אזהרה לבנים", וההיסטוריה היהודית בימי הבית הראשון היא תולדות אי-השמיעה לאזהרה זו. וזה היה תחילת הסוף. על הפגישה המחודשת, וחזון העתיד, קוראים אנו בהפטרה לפרשת 'ויגש', הפרשה בה האחים מתאחדים שוב. אנו מפטירים בחזונו של יחזקאל על איחוד השבטים באחרית הימים. אחרי חזון העצמות היבשות, המסמל את תחיית העם בארצו קוראים אנו את מצוות ה' לנביא: "ואתה בן אדם קח לך עץ אחד וכתב עליו ליהודה... ולקח עץ אחד וכתוב עליו ליוסף עץ אפרים וקרב אתם אחד אל אחד לך לעץ אחד והיו לאחדים בידך... ולא יחצו עוד לשתי ממלכות..." אכן, כנראה שתמיד נעמוד בפני המלכודת של יוסף ואחיו, אף שכל פעם תקבל היא נוסח אחר: קמצא ובר-קמצא, חסידים ומתנגדים, ימין ושמאל, או כשם שבני ישראל חייבים ללמוד להפרד מעשו וליצור יחידה נפרדת, אף אם זה יגרור אותנו לתשלום כואב לפעמים. כך בדיוק במהופך חייבים אנו ללמוד לחיות לבד וביחד פנימי, מבלי להוציא את דיבת האחים רעה ומבלי למכור אותם.

המשפחה היא הגרעין הבסיסי של החיים האנושיים, אבל היא הפכה גם לדגם של הקיום האנושי כולו. במשפחה לומדים אנו לחיות ביחד, לומדים אנו שבאחדות זו יש כוח, אבל לומדים אנו שאחדות זו היא מקור למתיחויות, ומהתורה למדנו להיזהר: "מעשה אבות אזהרה לבנים".